

ИСТОРИСКИ ЗАПИСИ

ОРГАН ИСТОРИСКОГ ДРУШТВА НАРОДНЕ РЕПУБЛИКЕ ЦРНЕ ГОРЕ
Књига IV, свеска 1—3 ЦЕТИЊЕ Јули - септембар 1949

Кривошишки устанци

(поводом осамдесетгодишњице Првог кривошишког устанка)

Међу брдима, која се скоро вертикално уздижу изнад Рисна, варошице на морској обали, налазе се Кривошије са три групе села: Леденице, Горње и Доње Кривошије, од којих висораван Леденица преставаља капију за продирање у унутрашњост земље, а које су познате и из крвавих борби у Ослободилачком рату, јер је ту у јесен 1944 године њемачки окупатор дао посљедњи очајнички отпор јединицама Бокешке бригаде и, истог дана када су пале Леденице, побјегао из југозападног, још неослобођеног дијела Боке.

У времену догађаја о којима се овдје говори, у времену Првог кривошишког устанка, кроз Кривошије је водио, још из времена Римљана изграђени друм, којим су тада још пролазили дуги каравани коња, чак од Сјенице, Пријепоља и Пљеваља, па преко Никшића силазили у Рисан, да одатле, посредовањем рисанских трговаца, за своје сточарске производе купљену со, уље, вино, а касније и фабричне производе, пренесу истим путем. Послије окупације Боке са стране Аустро-угарске монархије, ради снабдијевања своје посаде у тврђави на Драгаљу и касарни на Црквицама, Аустрија је изградила још један заобилазни друм, који води од Драгаљског Поља, преко Црквица у Рисан.

Узани појас који дијели Кривошије од морске обале, у времену Првог кривошишког устанка раздвајао је два свијета. »На обали је живахност савремених градова, а на планинама је источна љубав за полагањем; на обали су ћесарокраљевски судови, а на планинама се уз гусле пјевају пјесме о Краљевићу Марку... (Кривошијани) од малена привикли на оружје и не иду никад без пушке, пиштоља и великог ножа; почесто је видјети и жене оружане; крупна стаса, они су очврсли од сунца, вјетра, снијега и голога камена на коме од малена спавају као на некој постељи.«¹⁾

¹⁾ Стојан Новаковић: Устанак у Боци Которској 1869 - Београд 1870, стр. 4.

Патријархалним животом, у којем је кућна радност у кругу породичних задруга подмиривала све главне потребе сељачких породица, изразито су се разликовали кривошијски горштаци од приморског становништва, које се бавило поморском трговином и попримило начин живота италијанских градова. И турска и венецијанска владавина само су формално обухватале овај скоро непроходни крај, у који је залазио само трговац »ортак« из Рисна да у јесен »скуца« тј. да у стоци наплати дуг за жито, које је преко зиме и прољећа дао сељаку на вересију. Ни пандур ни порезник овамо нијесу залазили. Било је случајева да Кривошијанин изврши убиство или пљачку усред приморског насеља, у Рисну или у Перасту, па, ако није одмах пао у руке власти, он се је »бантио« у свој крај, тј. не би више долазио на дохват државне власти. На сеоским зборовима, који су се одржавали обично на гувну, рјешавали су се међусобни спорови, а крвне освете између братстава и са сусједним Цуцама и Граховљанима прекидале су се традиционалним »умиром« (»враждом« у Грбљу), кумствима и побратимствима. Скоро истим животом живјело се у Грбљу и Паштровићима, гдје се послије безуспјешног Грбаљског устанка из 1848 године, редовно наплаћивао државни порез.

Иако је по свршетку наполеонских ратова, Велика народна скупштина у Доброти 29 новембра 1813 године прогласила уједињење Боке са Црном Гором у једну државу, на Бечком конгресу 1814 године Бока је уступљена Аустро-угарској монархији, која је приликом окупације Боке свечано обећала да ће поштовати привилегије Бочеља, које су ови имали под Немањинима и под Венецијом. Поред извјесне ограничене самоуправе, главна повластица састојала се у ослобођењу од службе у редовној војсци. Од ових повластица Аустрија је поштовала само ону о ослобођењу од војне обавезе и то до доношења Општег војног законика, који је са важномшћу за читаву двојну монархију изгласан у Бечком парламенту 6 децембра 1868 године. Дотадашње ослобођење Бочеља од војне обавезе свело се на одредбу чл. III Општег војног законика, гдје је било одређено, »да до сада војне обавезе ослобођени војни обвезници Округа Которског и дубровачког, вршиће своју дужност у десмобранству«. Ова привилегија састојала би се у томе, што би се формирао један батаљон пјешадије, у којем би као војници служили само Бочељи и Дубровчани и који би се за вријеме мира стално налазио на подручју Јужног Јадрана. Из извјештаја које је примала из Боке, Бечкој влади било је јасно да ће спровођење овог закона изазвати жесток отпор у Боки Которској, а можда и сружани устанак, јер се са увођењем опште војне обавезе имало извршити и опште разоружање. Али се у Бечу овоме није давала нарочита важност. Потпуно сигурна да ће евентуални оружани устанак у Боки својом војном силом лако угушити, аустријска влада издала је наређење, да се и у Боки изврши попис војних

обвезника и да ови 6 октобра 1869 приступе рекрутној комисији, а да се народни отпор има сломити и по цијену употребе оружане силе.

Служењу у аустријској војсци успротивио се народ читаве Боке. Значајно је да је становништво приморских католичких општина Прчаља, Доброте и Пераста на позив власти прво отворено изјавило да неће довести своје младиће на рекрутацију. У Грбљу и у неким другим општинама народ на силу одузме и спали књиге рођених. Као одговор на овај отворени отпор аустријска влада наредила је покрет јаких континената сувоземне војске и ратне флоте са Сјеверном према Јужном Јадрану. Све веће пристизање војске и јединица ратне флоте, као и пријетње пријеким судом од стране окружног капетана Франца имале су утицаја на становништво приморских општина, гдје су читавим покретом руководили претставници грађанства, који су »отвореним писмима«, »меморандумима« и »адресама« упућиваним аустријским властима, с једне стране, и непосредном акцијом у народу с друге, настојали да дође до компромиса између народа и аустријске власти. На крају су се захтјеви приморских општина, изузев Рисанске, ограничили на повластицу, да се младићима који су поморци по занимању, након рекрутске обуке у домобранским јединицама, дозволи да ступе на службу у трговачку морнарицу и да илове и у иностранство. Окружни капетан Франц покушао је да непосредним преговорима са претставницима најотпорнијег дијела Боке, са Кривошијанима, ове одврати од оружаног устанка, па је стога 6 октобра дошао у Рисан и ту преговарао са »кнежевима« и првацима из Кривошија, али без икаквог успјеха, јер су Кривошијани категорички одбијали службу у војсци у којем било облику, а тако исто и предају оружја. Већ на овим посљедњим преговорима који су вођени у Рисну, Кривошијани су се држали као уговарајућа странка, што се види из чињенице да су прихватили захтјев капетана Франца, да осигурају слободан саобраћај између посаде на Драгаљу и војне команде у Рисну, али под условом, да тај саобраћај одржава само једна патрола од пет војника.²⁾ Овакво држање Кривошијана изазвало је аустријске власти у Боки на крајње мјере, па је унаточ споразума, већ сјутри дан 7 октобра ујутро кренуло из Рисна једно одјељење војске од 42 војника (према аустријским изворима) са два официра, којима је командовао поручник Ринек. Кад је овај одред стигао на Меденице, ту су га дочекали насружани сељаци и ту је пукла прва пушка у овом устанку.

Већина оних који су писали о овом устанку истичу скоро искључиво национални и политички мотив као разлоге устанка. Тако нпр. проф. А. Дабиновић у својој расправи »Позадина Бо-

²⁾ Стојан Новаковић, *op. cit.* стр. 10.

Hugo von Czeschka: *Die Aufstände in Süddalmatien*, Wien 1912, стр. 13.

кељског устанка године 1869« штампаној у »Раду« Југословенске академије 1929 год., као најзначајнији фактор у овом устанку сматра непријатељско расположење њемачког канцелара Бизмарка према Аустрији, његов савез са Русијом и настојање да разори савез између Француске и Аустрије. Међутим за постанак овог устанка, свакако је значајнији рад црногорског књаза Николе, који је, и поред оштрих прстеста и будне пажње аустријских власти, одржавао сталну везу са устаницима и закулисно учествовао у развоју догађаја. Нема сумње да су фактори међународног значаја имали утицаја у овом устанку, а они националног карактера били непосредни и видни разлози устанка, што се види и из тога да су устаници, поред свога националног оружја, били наоружани пушкама и револверима најновијег модела. Али ови, политички и национални, нијесу били и једини разлози. Закон о општој војној обавези дубоко је задирао у економске интересе, како приморског становништва, тако и оног из брдске области Кривошија. Осим тога служба у војсци која је са собом доносила и забрану ношења оружја изазвала је и велике промјене у дотадашњем патријархалном животу кривошијских сељака као и сељака Грбља и Паштровића. Ови мотиви економске и социјалне природе били су база, на којој се развијао осјећај националне части и супериорности над онима који су служили туђину. Мотиви економске природе били су толико јаки да су код становништва, које је у неким општинама било скоро искључиво католичке вјере, надвладала вјерски осјећај према католичкој монархији и религијску дужност вјерности према »апостолском« величанству, цару аустријском и краљу угарском. Због непроходности терена и незнатне површине обрадивог земљишта, кривошијски сељаци нијесу никада били у положају кметова према власнику земљишта. Сточарство је било главна грана привреде у коју су биле укључене само жене и дјеца и за оружје већ неспособни старци. Сви одрасли мушкарци носили су оружје и замијетали се често преко границе у тада турску Херцеговину и доносили плијен у стоци и оружју, при чему често пута нијесу штеђели ни хришћанске торове и домове. Стога је служба у редовној војсци и забрана ношења оружја престављала знатно умањење прихода и за Кривошијане, као што је немогућност пловидбе по мору и запослења у иностранству до одслужења војног рока тј. до навршетка двадесетчетврте године живота, економски осјетно погађала становнике приморја, Грбља и Паштровића. Ови, иако по своме извору различити, али исте природе разлози, удружили су грађанство и сељаке Боке у заједнички отпор против Закона о општој војној обавези.

И поред споразума постигнутог у Рисну 6 октобра између кривошијских првака и окружног капетана Франца, из Рисна је како смо већ рекли, одмах сутри дан кренуо једаң одред аустријских војника, да преко Леденица дође као појачање тврђави на

Драгаљу. Овај се полазак војске није очекивао, према казивању учесника у овим догађајима, након споразума утврђеног дан раније у Рисну, па су војници несметано дошли до близу Гржавца, гдје су их претекли наоружани сељаци из Леденица и позвали да се, у смислу јучерашњег споразума, врате сви осим пет људи. Пошто ни на позиве ни на пријетње са стране сељака поручник Ринек није био вољан да врати војнике, сељаци су заузели положаје у намјери да се силом одупру даљем наступању војника. На то је поручник Ринек издао наређење да се пуца и војници су испалили једну салву на устанике. Пао је мртав један од устаника (Лазар А. Суботић). На то су и устаници отворили ватру на војнике, између којих је пао погођен и заповједник Ринек, којем је одмах притрчао брат погинулог сељака и хаџаром му одрубисао главу (Чешка стр. 13). Под командом другог официра војници су почели да се повлаче и у сталном пушкарању са устаницима предвече стигли у Рисан, са губитком од 3 мртва и 16 рањених, према податцима из аустриског извора. Одмах послје овог окршаја на Леденицама устали су на оружје Грбљани и Паштровићи, разоружали посаде у жандармериским касарнама и прекинули сваки саобраћај између Котора и Будве.

Сада се показало да је устанак био раније припремљен и добро организован. Одмах послје сукоба на Леденицама, све стратешки важне положаје заузели су одреди сељака од 50—60 добро оружаних људи. Стока и остала имовина као и породице склоњени су преко црногорске границе. Одмах почетком устанка »Устанички одбор« издао је проглас, који почиње ријечима »Јуначки соколови наших гора! Са врха Ловћена је куцнуо убојни час«, који је у великом броју примјерака ширен по Боки, Јужној Далмацији и Херцеговини.

Одмах послје крвавог сукоба на Леденицама у цијелој Боки би проглашено опсадно стање, заведен пријеки суд и забрањена пловидба до заливу свима приватним пловним објектима. На ратном броду »Штрајтер« дође из Задра гувернер Далмације фелдмаршал-лајтнант Вагнер да лично руководи војним операцијама. На почетку војних операција у Боки је било око 12.000 пјешадије, поред знатног броја артиљерије и пионирских чета. У заливу Боке стајале су усидрене и спремне на палбу ратне лађе: »Река«, »Керка«, »Таурус«, »Санта Луција« и »Штрајтер«, а бродови Аустријског лојда стално су превозили војску и муницију. Устаника је било 5—600 у Кривошијама и око 1000 у Грбљу. По доласку у Боку Вагнерова прва брига била је да осигура саобраћај између војне базе у Рисну и посада у Драгаљу и на Црквицама. Ова дужност повјерена је генералмајору Дормусу, који је 19 октобра 1869 год. почео наступање у два правца. Десна колона, под командом пуковника Фишера, у јачини од једног батаљона пјешадије, једне чете ловаца и два топа, кренула је из Доњег Ораховца, да заобилазним путем преко Горњег Ораховца дође на Леденице,

а одатле преко Лупоглава на Драгаљ. Главна колона од два батаљона пјешадије, једне чете ловаца, једне пионерске чете и 10 топова*) кренула је из Рисна, да преко Кнежлаза стигне на Црквице, а одатле у Драгаљ, гдје би се састала са одредом пуковника Фишера. Првог дана Дормусов одред, непрекидно шибан кишом и вјетром и у сталним чаркама са устаницима, једва је пред вече стигао на Кнежлаз, гдје се из Рисна, истим путем којим је наступала војска, може лако пјешке стићи за два сата. У Кнежлазу је војска преноћила под ведрим небом, без икаквих заклона, јер због кише и вјетра нијесу могли да се користе ни шатори, нити је могла да се спреми топла храна. Са потпуно исцрпљеном војском, одбијајући стално мјестимичне нападе устаника, сјутри дан је Дормус стигао на Црквице, па и не покушавајући да наступа према Драгаљу, вратио се истим путем у Рисан. Исто тако прошло је и одјељење пуковника Фишера коме је успјело да тек сјутри дан стигне у Леденице, па се одатле вратило натраг у Рисан.

Док је већи дио војске био ангажован у Кривошијама, устаници из Побора, Маина и Брајића нападну и ноћу између 21 и 22 октобра заузму тврђаву Стањевић, која се налазила између Будве и црногорске границе, а затим опсједну Будву. У исто вријеме устаници из Грбља нападну на тврђаве Горажду и Тројицу, које доминирају Котором. Када су око два сата по подне Грбљани већ почели да јуришају на зидове Горажде, стигла су из Котора два батаљона пјешадије под командом мајора Питела и једна батерија брдских топова. Док се још водила борба несмањеном жестином са обје стране, стигао је из Котора, око пет сати по подне, још један батаљон пјешадије, који је одлучио исход ове борбе у корист аустријске војске. С обје стране био је већи број мртвих и рањених, а када су увече дошле жене из Грбља да покупе своје мртве и тешко рањене, војска их је отјерала ватром из пушака.

Глас о устанку у Боки затекао је аустријског цара Франу-Јосипа у Будимпешти, гдје је био стигао на своме путу да присуствује отварању Суецког Канала. Цар је хтио да се одмах врати у Беч, али га је влада из Беча и његова пратња наговорила да продужи пут, јер нити је потребно, нити се смије због иностранства давати велика важност томе устанку. По повратку са свечаности у Египту, након пада тврђаве Стањевић и неуспјеха првог похода на Кривошије, што се све приписивало Вагнеровој неспособности, цар потпише наредбу којом се за заповједника свих оружаних снага у Которском округу поставља генерал гроф Ауерсперг, »са свим овлаштењима која иначе припадају министрима

*) Подаци о јачини и броју аустријских трупа у три експедиције на Кривошије узети су из оvdје наведених радова: Новаковић, Чешке и Дабиновића, док податке о аустријским губитцима нијесмо оvdје нигдје наводили, јер архивски подаци којима су се служили споменути писци ни изблиза не одговарају. Тако нпр. у другом походу на Кривошије 25—26 октобра половица војске заглавила је бјежећи по ноћи кроз беспутни и кршевити терен Доњих Кривошија.

земаљске одбране и јавне безбједности».³⁾ Да би се рехабилитовао због дотадашњих неуспјеха, гувернер Вагнер је одмах по повратку војске са првог неуспјелог похода на Кривошије, сву расположиву војску упутио на Грбаљ, гдје су повољне теренске прилике омогућивале да заузме све важније положаје и осигура саобраћај између Котора и Будве. Пошто је у Боку била стигла нова војска, Вагнер покуша да, прије него би предао команду новопостављеном генералу Ауерспергу, освоји Кривошије. Под командом пуковника Јовановића (каснијег генерала и команданта свих трупа у Другом кривошијском устанку) 25 октобра ујутро, под повољним временским приликама, наступало је из Рисна у правцу Црквица 7 батаљона пјешадије, 6 ракетних топова, двије брдске батерије, пионерска чета, комора и санитет. Без јачег отпора војска је у два сата по подне стигла на Пода, а одатле, после једночасовне борбе, у пет сати по подне на Црквице. Сјутри дан ујутро Јовановић остави на Црквицама шест чета као резерву, а са остатком војском крене према тјеснацу Хану (Дворичком Јдријелу) из којег се излази у Драгаљско Поље. Устаници су били запосјели обје стране тјеснаца и обасули унакрсном ватром аустриску војску. Само захваљујући личној пожртвовању пуковника Јовановића, који је ту теже рањен у ногу и изнесен из ватре, Аустријанцима је успјело да се са профијант-колоном пробију кроз тјеснац. Намјесто рањеног Јовановића команду је преузео пуковник Фетер, али је аустриска војска већ почела да попушта, што искористе устаници и јуришом са јатаганима у рукама потпуно поремете аустриске чете, које су у нeredу почеле нагло да отступају према Црквицама, а одатле стално гоњене од устаника са великим губицима у току ноћи у пуном расулу стигле су у Рисан.

Новсименовани главни командант свих војних снага у Јужној Далмацији генералмајор Ауерсперг 7 новембра стигао је у Будву са својим штабом и преузео команду од Вагнера, па, након што је пуковнику Шенфелду дао инструкције за пацификацију Грља и Паштровића и осигурао стални патролни саобраћај између Котора и Будве, дошао је у Котор, гдје је одмах почео са припремама за трећу офанзиву на Кривошије, која је почела 16 новембра. 11 батаљона пјешадије и два батаљона ловаца, пет батерија ракетних и брдских топова и помоћне чете, распоређене су у четири колоне које су наступале: једна из Доњег Ораховца, двије из Рисна (једна у правцу Леденица, а друга у правцу Црквица) и једна из Морина. Два батаљона пјешадије и двије брдске батерије остале су као резерва у Рисну под командом генералмајора Дормуса. Са колоном која је под командом пуковника Симића наступала из Рисна према Црквицама ишао је и Ауерсперг са својим штабом. Друга колона, под командом пуковника Фишера требала је да се истог дана састане на Леденицама са колоном из

³⁾ Czeschka, *op. cit.* стр. 15. Стојан Новаковић, *op. cit.* стр. 25.

Ораховца, која је наступала под командом пуковника Кајфела, али су се због беспутног и кршевитог терена ту састали тек сјутри дан око подне и ту се задржали читав дан, јер је било опасно да их у наступању за Драгаљ ухвати ноћ у кршевитој котлини Лупоглава. Друге двије колоне, због јаког отпора са стране устаника такође су тек други дан 17 новембра стигле на Црквице, одакле је Ауерсперг издао наређење да и резерва под командом генерала Дормуса крене из Рисна за Црквице. И овог пута главна борба водила се за пролаз кроз тјеснац Хан. Да би се продрло кроз тјеснац требало је заузети брдо Велики Загвоздак (Јанков Врх), који доминира тјеснацем, а гдје је овог пута био концентрисан већи дио устаничких снага. Са свим мјерама предострожности кренула је војска према Хану, од које се одвојила једна колона са задатком да освоји Велики Загвоздак, који је стално бомбардовала брдска артиљерија под командом пуковника Климберга. Ауерсперг, који је са штабом остао на Црквицама, издао је наређење да се врх Загвоска мора заузети и по цијену највећих жртава. Низ стрмине овога брда устаници су читаве блокове стијена сваљивали на војску која је наступала. Тек након шест сати борбе, када се на чело војске ставио сам командант одреда пуковник Фетер са свим официрима, војска је стигла до испод врха овога брда, али је ту упала у ватру својих топова, и стога почела нагло да узмиче. Ово су искористили устаници и са јагаганима у рукама навалили на војску. »Двије чете хитно послатих ловаца прекинуле су ово масакрирање војника«. (Чешка стр. 28).

Сједињене колоне Фишера и Кајфела, којима је успјело да се из Леденица пробију кроз Лупоглавске кланце, стигле су 19 новембра на Драгаљско Поље, па су из поља кренуле да ударе на Хански тјеснац. Пошто су се устаници сада нашли између двије ватре, напустили су Хан и Велики Загвоздак, па су се обје аустријске војске састале у тјеснацу. Ауерспергу је јављено да је слободан пролаз кроз Хански тјеснац и да су чете са обје стране стигле на Драгаљско Поље, па он истог дана, 19 новембра, крене са читавим штабом и пратњом, и са 40 мазги натоварених храном и војничком спремом, архивом и благајном штаба, да дође на Драгаљ. Већ је била ноћ када су на изласку из Хана на ову колону, сасвим изненада, напали устаници. Из унакрсне ватре у којој су Ауерспергу звиждали куршуми око главе, једва је успјело да се спаси он и официри који су били на коњима. Устаници и не знајући да се ту налази главни командант Ауерсперг, забаве се око великог плијена. Поред велике количине хране и одјеће, устаницима је пала у руке дивизиска каса, лични пртљаг официра, операциони планови, па чак и шифра којом се Ауерсперг служио у својим извјештајима, 20 новембра, чим је свануло, Ауерсперг се са својим штабом повукао натраг у Црквице, а одакле у Рисан и истог дана стигао у Котор, одакле је 21 новембра издао наређење да се војска повуче у Рисан. Напуштена од главног команданта,

војска је и сама, већ 20 новембра, почела да се повлачи. Шибана непрекидно леденом кишом и вјетром и стално нападана од устаника војска се 23 новембра повратила у Рисан. »То није био обичан повратак, него слика и прилика оне страшне ноћи која је дошла послије боја на Садови. . . . оно мало преостале војске једва се држало на ногама; униформе су биле поцијепане, а лица од праха и пуцања поцрњела, усне су дрхтале од очајања и час по час шапутале клетве. . . «⁴⁾

Читава европска јавност, па и њемачка штампа која је била под утицајем Бизмаркове спољне политике, пратила је са отвореним симпатијама борбу Кривошијана, а словенски народи, нарочито Чеси и Срби Војвођани, били су одушевљени устаничким успјесима. Црногорци су на устаничке успјехе гледали као на своје, а народном осјећању у Србији дао је израза Ђура Јакшић у својој пјесми »Стража«. Лука Вукаловић из Одесе упутио је манифест на све Јужне Словене, позивајући их у борбу за своје ослобођење. Аустрија се бојала да се Кривошишки устанак не прошири и на друге аустриске и турске области и да услијед тога не дође до отворене руске интервенције.⁵⁾ Стога је Аустрија настојала да што прије и по коју било цијену ликвидира овај устанак. Покушаји измирења преко разних посредника нијесу успјели, док напосљетку није дошао на Кривошије нови далматински намјесник фелдмаршал барон Гаврило Родић, да у име аустриске владе непосредно преговара са устаницима. У аутобиографији поморског капетана Марка В. Ђурковића, који се налазио у Родићевој прагњи, описан је овај карактеристични састанак између гувернера Далмације, царског генерала Родића и кривошишких првака, људи исте крви и језика, који су устали да стресу јарам Родићевог господара. »Родићев громоратни глас срдито одјекну: — А ће сте ви одметници и хајдуци, који залуцасте и на цара свога! А Милан Радојичић усташки војвода из Горњих Кривошија, још срдитије одговори Родићу: — Ми нијесмо одметници, него браниоци своје светиње: својих ваздашњих права и слободе, коју смо од прадједова наслиједили. . . . Родић блажије: И ја сам Србин, православне вјере и ја сам био мио и драг својим родитељима, па су ме дали у службу цару. . . Милан му одговори — што су те родитељи дали у »милитар«, то су они морали, као и сви други који су пошли цара да траже — а ми нијесмо цара тражили него он нас. . . Обећавате нам владичанство, еј, вала ти, по ту цијену, нећемо ни владичанства ни владике, па да нам и патријархију обећате. Но поздрави Цара и кажи му, да га молимо да у наша ваздашња права не дира, иначе ћемо сви изгинути па неће ни имати кога од

⁴⁾ Стојан Новаковић, *op. cit.* стр. 44—45.

⁵⁾ Јагош Јовановић: Стварање црногорске државе и развој црногорске националности — Цетиње 1948 год. стр. 304.

наших у солдате да тражи!⁶⁾ Родић је из Беча добио најшира овлашћења за ликвидацију устанка »*von der Regierung mit den weitestgehenden Vollmachten versehen*«, па је 11 јануара 1870 са претставницима Кривошијана закључио и потписао у Кнежлазу уговор о миру, (*Hauptern der aufständischen Bewegung am 11 Jänner 1870 unterzeichneten Vertrag von Knezlaz*⁷⁾, који је предвиђао: а) да Кривошијани и остали Бокељи и даље слободно носе сружје, б) да су потпуно слободни од службе у војсци, а поред тога да им држава даде материјал за поправку погорелих кућа и устаничке породице снабдије храном (житом) до идуће жетве. Усто и као знак своје власти над овим крајем, уговором је предвиђена општа амнестија са стране аустриског цара за све учеснике у овом устанку.

Нема сумње да су спољнополитичка ситуација, као и опасност да се устанак прошири и на друге области Аустрије и Турске, утицали на закључење Кнежласког мира, који је стварно значио капитулацију Аустрије, којој су се жестоко противили војни кругови, јер је тај уговор »дубоко вријеђао наш осјећај војничке чести«, како каже аустриски војни историчар Чешка (стр. 33). Не само по успјесима на бојном пољу него и због утицаја на правилну политичку оријентацију широких народних маса на читавом Далматинском Приморју, Кривошиски устанак из 1869 године преставаља значајан датум у нашој националној историји. Од 41 посланика у Далматинском сабору Аутономашка, италијанофилска странка имала је 28, а напредна Народна странка свега 13. На саборским изборима у јулу 1870 године Народна странка добила је већину од 24 посланика и ту већину од тада стално одржавала. Побједа у Кривошијама одјекнула је широм Словенског Југа, а нарочито у сусједној Херцеговини, гдје је Црна Гора стално подизала стремљење Херцеговаца за ослобођење од турског јарма, указујући им на побједу Кривошијана над тада силном Аустријом, па су уз моралну и материјалну подршку Црне Горе, већ у априлу 1872 год. почеле устаничке борбе у Херцеговини.⁸⁾ да се у 1875 распламте у општи народни устанак у Босни и Херцеговини.

Закључење Кнежласког уговора о миру за Аустрију је значило само привремено одлагање спровођења опште војне обавезе у Боки Которској, а тиме и укидања старих повластица Бокеља, које су у овом немирном пограничном крају подржавале националну тежњу Бокеља за уједињењем са својим сународницима у Црној Гори, а која је тежња на несумњив начин изражена у одлуци о једињењу, на Великој народној скупштини у Доброти 1813 го-

⁶⁾ Дионисије Миковић: Срп. правосл. Бококоторско владичанство — Дубровник 1907, стр. 77—78.

⁷⁾ Hugo von Czeschka, *op. cit.* стр. 34.

⁸⁾ Јагош Јовановић, *op. cit.* стр. 306.

дине. Окупацијом Босне и Херцеговине Аустрији се пружила могућност, да без икакве опасности своју намјеру приведе у дјело, јер послје Берлинског конгреса није било опасности да би Русија поново интервенисала у корист Јужних Словена, а поготово не у корист Словена у Аустроугарској монархији. Осим тога услјед окупације Херцеговине, аустриска војска могла је с те стране на широком фронту да наступа у Кривошије. При оваквим новим политичким и географским приликама, преставници свих шеснаест бокелских општина одлучили су да се покоре наређењу за рекрутацију, које је стигло из Беча у јесен 1881 године. Само Кривошијани на народној скупштини у Драгаљу одлуче да се не покоре наређењу и нико од Кривошијана није приступио рекрутној комисији, која је 27 октобра почела да ради у Рисну. Користећи искуство из 1869 године, Аустрија није била вољна да у овом годишњем добу предузима војне акције, па је настојала да без употребе оружја приволи Кривошијане на послушност. У ту сврху 6 новембра послат је из Котора новопостављени владика, али га на Леденицама дочекају сељаци с оружјем у руци и врате натраг у Рисан. Кривошијани нијесу сумњали да их чека оружана борба чим наступе повољне временске прилике, па су заподијевали борбу рушењем и паљењем караула и државних зграда, које је Аустрија била саградила у Кривошијама, а у једном сукобу са жандармеријом више Каменога убише пет жандара.

Пошто је било јасно да ће у Кривошијама поново доћи до оружаног устанка, Аустрија је одмах почела да врши припреме да га силом угуши. Далматински намјесник Родић стављен је у пензију, а на његово мјесто 16 новембра постављен је генерал Стеван Јовановић, који је за заслуге у Првом кривошиском и Херцеговачком устанку добио баронску титулу и чин генерала. Под његову команду стављене су све оперативне трупе у Јужној Далмацији и Херцеговини. Иако су Кривошијани, у намјери да провоцирају ратовање преко зиме, вршили по коју диверзантску акцију и у приморским насељима, намјесник Јовановић се није упуштао у војне потхвате већег опсега. Тек почетком фебруара издао је наређење генералмајору Винтерхалтеру да ради заштите приморског појаса заузме и посједне положаје на линији Леденице - Убалац - Степен - Веље Село (Горњи Ораховац), што је овај извршио са четири колоне пјешадије под заштитом артиљеријске ватре са ратних бродова. Послије тога, 7 марта почела је добро припремљена офанзива на Кривошије са три стране. Из Херцеговине су наступале двије дивизије пјешадије у седам колона: од Вучјег Зуба, Орјена, Орјенске Локве, Граба, Вратла, Врбања и Крушевица. Из Херцеговог и околине марширале су три колоне, а двије из Рисна. Једновремено је стављена у покрет и војска која је под командом Винтерхалтера држала положаје од Леденица до Горњег Ораховца. Иако су устаници на више мјеста дали снажан отпор аустриској војсци, као на пр. 9 марта код Штреканице,

гдје је борба трајала од десет сати прије до четири послје подне, устаници су стално потискивани према црногорској граници, преко које су се склањали пред надирућим аустриским трупама. Овај други устанак коначно је ликвидиран тек половицом маја, када су са подручја Кривошија, које су представљале велики војнички логор, очишћени и посљедњи герилци који су се јављали у позадини војске. Док су се у овом другом устанку водиле борбе у Кривошијама, у осталим крајевима Боке владао је мир, па релативно и у Грбљу, одакле је већи дио војних обвезника бјежао преко црногорске границе и бродовима преко мора. Пред крај устанка 1 маја устали су на оружје Побори, које је аустриска војска послје тродневне борбе савладала и присилила да се склоне у Црну Гору, одакле је на тражење аустриске владе дошао извјештај да је 179 Побора разоружано и пребачено у Колашин.*)

Ђуро Суботић

*) Литература: Стојан Новаковић, Устанак у Боци Которској, Београд, 1870 — Hugo von Czeschka, Die Aufstände in Süddalmatien in den Jahren 1869/70 und 1881/82; Behelf zum Studium der Kriegsgeschichte, Wien, 1912 — Антон Дабиновић, Позадина Бокелског устанка године 1869, штампано у »Раду« Југосл. академије у Загребу 1929 год. — Дионисије Миковић, Српско православно Бокоцоторско владичанство (награђено од Српске академије наука), Дубровник 1908. — Јагош Јовановић, Стварање црногорске државе и развој црногорске националности, Цетиње, 1948 год. — Der Aufstand in der Herzegovina, Süd Bosnien und Süd Dalmatien 1881/82, издање Отсјека за ратну историју Бечког ратног архива, Wien 1883 — Ђуро Суботић, Бокељски устанци (1869 и 1882), издање »Нове Европе«, 1934 год. — Ђорђе Самарџић, Први кривошијски устанак, у »Гласнику народног универзитета« у Котору, свеска за децембар 1940 год. — Лазар Б. Радојичић, Кривошије и Кривошијани, Никшић 1934 год.

Поред ове литературе писац овог чланка користио се и податцима прикупљеним из непосредног казивања учесника у Првом и Другом устанку.